

Title	چندگونگی در شیوه‌ی املاي زبان فارسي معاصر و لزوم دسترسي به استاندارد نگارشي واحد
Author(s)	Jahedzadeh, Behnam
Citation	外国語教育のフロンティア. 2018, 1, p. 71-82
Version Type	VoR
URL	https://doi.org/10.18910/69780
rights	
Note	

The University of Osaka Institutional Knowledge Archive : OUKA

<https://ir.library.osaka-u.ac.jp/>

The University of Osaka

چندگونگی در شیوهٔ املاي زبان فارسی معاصر و لزوم دسترسی به استاندارد نگارشی واحد

現代ペルシア語における表記法の多様性及び乱れについて

JAHEDEZADEH, Behnam

要約

ペルシア語は紀元前の古代ペルシア語から今日に至るまで楔形文字、パフラヴィー文字、それからアラビア文字といった様々な文字を用いてきた。現在のペルシア語文字は32文字から成っており、うち28文字はアラビア語に由来し、4文字がペルシア語で独自に作られたものである。語の視覚的な形（表記法）が、これらの文字の組み合わせによって決定される。いずれの語をいずれの文字で書くか、伝統、慣例等の基準によってある程度は決まっており、読み書きの際、単語の「形」を理解することは極めて重要となる。しかし、一部の語の表記法は事実として多様化している。伝統、慣例等に基づき自立語の形成に関しては一定の規則性がある。一方で接辞や前置詞等を自立語と一体で書くか分けるか、あるいはいずれの複合語を一体化させ、また分書するか、といった問題には個人の好み等の要因による偏りが存在する。かかる要因が現代ペルシア語の表記法に統一性を失する結果をもたらしている。表記法の乱れに対処することを目的とするファルハンゲスターネ・ザバーネ・ファールスィー（ペルシア語アカデミー）の規則化の努力にもかかわらず、教科書、マスコミ、SNS等において依然として表記法の異同が散見する。

本論文では、イランの学校教科書、新聞、雑誌、SNS、あるいは表記法に関する書籍刊行物等を題材に、表記法の主な相違点を取り上げる。マスコミ、SNS、教材や書籍などにおいて、一層のデジタル化が顕著な社会状況を踏まえ、ペルシア語研究、また非ペルシア語母語話者へのペルシア語教育などの観点も含めて表記法のスタンダードを明確化することは、今後取り組むべききわめて重要な課題であると論者は考える。

キーワード：ペルシア語、ペルシア文字、表記法、イラン

۱. پیشگفتار

شیوهٔ املاي زبان فارسي به اقتضای زمان از آغاز نوشتن به این زبان به خط میخی در دورهٔ فارسي باستان و سپس پهلوی تا استفاده از خط عربی تغییرات بسیاری را شاهد بوده است. شیوهٔ املاي خط فارسي معاصر که بعد از ورود اسلام به ایران آغاز شده است نیز خود دستخوش تغییرات زیادی شده است. در دورهٔ معاصر و خصوصاً بعد از عصر شکوفایی صنعت چاپ و نشر و به دنبال آن رشد سریع دنیای دیجیتال و متعاقب آن تولید فراوان متون به خاطر راحت بودن دسترسی به دنیای دیجیتال برای همگان، شیوهٔ املاي فارسي دچار چندگونگی و ناهمگونی شده است. این چندگونگی و ناهمگونی ناشی از پیدایش انواع شیوهٔ املا در زبان فارسيست. به عنوان مثال با گردشی کوتاه در متون دیجیتال اینترنت متوجه خواهیم شد که املاي دوگونهٔ کلماتی مانند «سؤال، سؤال، رئیس، رئیس، خوش حال، خوشحال، می شود، میشود، خانهٔ زیبا، خانه‌ی زیبا، و حتی «کتابه من» به جای «کتاب من» فراوان است.

جدا از مشکلاتی که به خود خط فارسي برمی گردد و پژوهش‌های پیشین بسیاری به آن اشاره کرده‌اند و حتی عده‌ای در دفاع از تغییر خط فارسي قلم‌فرسایی کرده‌اند، شیوهٔ املاي خط فارسي معاصر از قبیل جدانویسی یا سرهم نویسی دو جزء کلمات مرکب و یا حرف اضافه با کلمات دیگر، شیوهٔ نوشتن کلماتی مانند «خانه، نامه، پونه، یارانه، زنانه، دیبایه» که دارای «های ناملفوظ» هستند در حالتی که صفت یا مضاف هستند، گذاشتن «یای میانجی» به مانند «ی» در «خانه‌ی زیبا» یا استفاده از همزه مانند «خانهٔ زیبا» و یا عدم استفاده از علائم نگارشی و نوشتن آن مانند «خانه زیبا»، آوردن یا نیاوردن تنوین و حتی نوشتن آن با نون به مانند «قطعن به جای قطعاً» و بعضی نوآوری‌ها و دگرگونه نویسی‌ها، ناتوانی در نشان دادن دقیق آواها در اسامی خارجی از جمله مشکلات موجود شیوهٔ خط فارسي امروز به شمار می‌روند.

در این مقاله، با بررسی شیوهٔ املاي برخی واژه‌ها در ۱- متون درسی دورهٔ ابتدایی تا متوسطه، ۲- فرهنگ‌های زبان فارسي، ۳- رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی فارسي‌زبانان و ۴- کتاب‌ها، فرهنگ‌ها و منابعی که قصد ترویج و اصلاح شیوهٔ صحیح نوشتار زبان فارسي را دارند، به مشکلات عدم انسجام و یکپارچگی در شیوهٔ املاي فارسي پرداخته خواهد شد و به برخی از آراء و نظرات نویسندگان و اهل قلم دربارهٔ نگارش فارسي اشاره خواهد شد. لازم به ذکر است که قصد این مقاله تنها پرداختن به چندگونگی موجود در نگارش زبان فارسيست و به بحث درستی یا نادرستی نگارش خاصی وارد نخواهد شد.

واژه‌های کلیدی: خط، استاندارد نگارشی، املا، زبان فارسي، ایران

۲. پیشینهٔ اشاره به مشکلات خط فارسي

پیرامون اصلاح خط فارسي تحقیقات بسیاری انجام گرفته است که بعضی از آنها به مسئلهٔ تغییر یا اصلاح خط فارسي مربوط می‌شود. در این قسمت با نگاهی اجمالی به تاریخچهٔ این پژوهش‌ها به مهمترین آنها اشاره می‌شود. استادی (۱۳۹۱) یکی از زمینه‌های تغییر خط در ایران را برخورد ایرانیان با تمدن جدید غرب می‌داند. مشکلات نگارش به خط فارسي در کتاب میرزا رضاخان افشار بکشلو قزوینی شاید یکی از قدیمی‌ترین ایرادات وارد به خط زبان فارسي باشد. وی در کتاب «الفبای بهروزی» به برخی از مشکلات خط فارسي اشاره کرده و به کارگیری آن را مشکل‌تر از خط لاتین می‌داند.

«جداشناس (امتیاز) مردم باختر از خاور در کوشش آنان در دانش آموختن و آسان داشتن راه آنست که گپهای الفباشان ساده و هریک به پیکره هستند که مانند و همال (نظیر) در میان ندارند کودک باندک رنجی پیکرهٔ گپها را شناخته و جنبش آنها از زیر و زبر و پیش که لختی _جزو_ نگاشته (صورت) و رده (سطر) است بزیر و بالا گذاشته نمی شود در دمان کش (مدت) چند ماه خواندن را بدانسان یاد میگیرد که هرگز غلط نمی خواند.»

(قزوینی ۱۲۹۹:۹)

قزوینی در ادامهٔ کتاب خود به همسان بودن بعضی از حروف مانند «جیم» و «حا» و «سین» و «شین» در الفبای فارسي اشاره می‌کند و تمایز صدای متفاوت با نقطه در بالا یا پایین حرف را خوش‌آیند نمی‌داند و آن را مناسب آموزش برای

کودکان نمی‌داند.^۱ کسان دیگری هم مثل میرزا فتحعلی آخوندزاده در سال ۱۲۷۴ موضوع اصلاح خط فارسی را مطرح ساختند،^۲ که متأثر از برخورد ایرانی‌ها با تمدن اروپا بود. به نوشته آدمیت، آخوندزاده کاستی‌ها و دشواری‌های خط فارسی را با ذکر مثال‌های گوناگون شرح می‌دهد. از نظر آخوندزاده، همسانی شکل حروف، تمایز حروف به نقطه، تغییر اشکال حروف بر حسب جای آنها در کلمه، خارج بودن حرکات از لغت، فقدان چند حرف صامت و مصوت لازم در الفبای فعلی زبان فارسی بوده است.^۳

آدمیت می‌نویسد که «اندیشه میرزا فتحعلی در دو مرحله متمایز تحول کلی یافت: یکی مرحله اصلاح الفبا، دوم تغییر خط. در مرحله نخست نقطه‌های خط را دور انداخت؛ وجه تمایز حروف را همان شکل حروف قرار داد؛ حرکات یعنی اعراب را جزو حروف پهلوی آنها نوشت. بعدها بر این طرح او ملکم خان ایراد گرفت و تقطیع حروف را لازم شمرد؛ یعنی حروف باید در هر حال مفرد باشند. میرزا فتحعلی پیشنهاد ملکم را پذیرفت و در طرح اول خود تجدید نظر کرد... در مرحله دوم فکر میرزا فتحعلی به کلی تغییر یافت. معتقد گردید که اصلاح الفبا چندان فایده‌ای ندارد، خط باید عوض شود و الفبای لاتینی جایگزین آن گردد. و البته از سمت چپ به راست نوشته شود.»^۴

صاحب‌نظران دیگری مانند گرانفر (۱۳۳۶) از لزوم قطعی تغییر خط سخن گفته‌اند. با توجه به این که بحث مقاله حاضر وضعیت نگارش زبان فارسی امروز است، به همین میزان به پیشینه اشاره به مشکلات نگارشی خط فارسی بسنده می‌شود و در ادامه به اختلافات عمده در نگارش خط فارسی امروز می‌پردازیم.

۳. اختلاف در نگارش خط فارسی امروزی

نگارش خط فارسی، با همه مشکلاتی که داشته است و پیشینیان نیز به آن اشاره کرده‌اند با اندک تغییراتی در خط عاریت گرفته شده از زبان عربی تاکنون ادامه پیدا کرده است. درست است که خط عربی - که زبان فارسی هم با تغییراتی با آن نوشته می‌شود - خط الفبایی است، اما تفاوت آشکاری که با خطوط الفبایی دیگر مانند لاتین دارد این است که در خط عربی حروف با چسبیدن به هم واژه می‌سازند و واژه‌ها دارای صورت و شکل مستقل می‌شوند که دیگر الفبای منفک چیده شده در کنار هم نیستند. همین چینش حروف الفبا و شکل دهی به واژه‌ها به طور سنتی صورت نگارش زبان فارسی را شکل داده است و نادیده گرفتن آن و در نتیجه تغییر چهره نگارش زبان مسئله‌ساز می‌شود. بسیاری از نویسندگان و پژوهشگران خط فارسی نیز به این مسئله اشاره کرده‌اند. به عنوان مثال عموماً طبق سنت واژه‌های اصیل فارسی مانند سر، سرد، پاس و... با «س» نوشته می‌شوند نه با «ص» یا «ث». در حالی که همه این سه حرف در خط فارسی نماینده یک صدا هستند. به علاوه نویسندگان زبان فارسی، اسامی غیر عربی مانند «سیلویا» یا «سوسیس» را نیز با «س» می‌نویسند تا با «ص»^۵.

از طرفی بعضی از واژه‌های فارسی هستند که دو گونه املای آنها رایج است. با این که امروزه در نوع املای کلماتی مانند «تهران» اتفاق نظر وجود دارد، و کسی آن را «طهران» نمی‌نویسد، مگر منظور خاصی از این نوع نگارش داشته باشد، کلماتی مانند «اتاق/اطاق، امپراتور/امپراطور، تپانچه/طپانچه» دو نوع املا دارند که البته تعداد این واژه‌ها چندان زیاد نیست. اما در پیوسته‌نویسی یا جدانویسی وندهای زبان فارسی اختلاف سلیقه زیادی وجود دارد. همچنین برخوردها در استفاده از همزه «ء» یا درج آن به صورت «ی» در واژه‌های مختوم به «ه/ه» مانند «خانه من» یا «خانه من» و یا حتی صرف نظر کردن از آن به صورت «خانه من» متفاوت است. این اختلاف در نوشتن تنوین در فارسی هم پیش می‌آید. به

^۱ نگارنده این مقاله که خود چند سال برای زبان آموزشی که زبان مادری‌شان ژاپنیست دست‌اندرکار آموزش زبان فارسی بوده، شاهد این مشکل تمیز صدا تنها با نقطه در بالا یا پایین در بین زبان آموزان بوده است و اشاره قزوینی را بسیار بجا می‌داند.

^۲ آدمیت (۱۳۴۹)

^۳ همان، ص ۷۲

^۴ همان، ص ۷۲ و ۷۳

^۵ واژه‌هایی اصالتاً فارسی مانند «صد» هم هستند که با «س» نوشته نمی‌شوند. احتمالاً یکی از دلایل آن تمایز عدد «صد» با واژه «سد» بوده باشد.

نظر نگارنده این مقاله، تمامی نویسندگان یا عبارت بهتر به کاربران خط و زبان فارسی را می‌توان به صورت طیفی در نظر گرفت که یک سر آن به طور محافظه‌کارانه به سنت نگارش زبان فارسی متمایل است که از نوآوری دوری می‌کند و سر دیگر آن به نوآوری، ابتکار و نظم‌دهی نو به نگارش فارسی. نتیجه این دو گرایش باعث اختلاف، بی‌نظمی و چندگونگی در نگارش زبان فارسی می‌شود. عمده اختلافات در نوشتار زبان فارسی در پی می‌آید.

۱) پیوسته‌نویسی یا جدانویسی

شاید بتوان مسئله پیوسته‌نویسی یا جدانویسی را یکی از عمده‌ترین مسائل نگارشی و ویرایشی خط فارسی امروز دانست. به طوری که ناهماهنگی و نبود رویکرد واحد در میان نویسندگان و کاربران خط فارسی، باعث پیدایش چندگونگی و بی‌نظمی در املاهای برخی از کلمات شده است. به طور نمونه واژه «جوانمرد» در فرهنگ‌های مختلف فارسی، گاهی جداگانه و به صورت «جوان‌مرد» و گاهی پیوسته و به صورت «جوانمرد» و گاهی هر دو صورت پیوسته و جدا درج شده است. این مدخل در «فرهنگ فارسی» معین، «فرهنگ الفبایی-قیاسی زبان فارسی» و «فرهنگ‌نامه فارسی واژگان و اعلام» به صورت پیوسته (جوانمرد)، در «فرهنگ متوسط دهخدا» به صورت جدا (جوان‌نمرد) و در «فرهنگ روز سخن» به هر دو صورت پیوسته و جدا (جوانمرد، جوان‌مرد) درج شده است.

مشکل وقتی پیش می‌آید که این واژه مرکب به صورت جدا در دنیای دیجیتال شبکه اینترنت ثبت می‌شود. با توجه به این که در حال حاضر موتورهای جستجوی اینترنت توان تفکیک واژه‌های جدا و نیم فاصله را ندارند، کسانی که در موتورهای جستجو به دنبال واژه «جوانمرد» باشند احتمالاً در جستجوهایشان جمله «جوان مُرد» (جوان درگذشت)، یا به عنوان مثال «چهره جوان مرد روستایی» را هم خواهند داشت. از طرف دیگر، جدانویسی کلمات مرکب در آموزش زبان فارسی به غیرفارسی زبانان نیز می‌تواند مشکلاتی به همراه داشته باشد.

۲) گرایش به جدانویسی در املاهای فارسی امروزی

با مقایسه کتاب‌هایی که در حوزه املا، نگارش و ویرایش زبان فارسی نوشته‌اند، به خوبی می‌توان دریافت که در چند سال اخیر تمایل به جدانویسی رفته‌رفته بیشتر و بیشتر شده است. به طور نمونه مهدی درخشان در کتاب «درباره زبان فارسی؛ املاء-انشاء-ترجمه و... برای دانشجویان و دانش‌پژوهان» در بخشی از کتابش با عنوان «جدا باید نوشت یا پیوسته؟» ضمن آن که خود در متن کتابش پیوسته‌نویسی را اصل قرار داده است، چنین عقیده‌ای دارد:

...این گونه حروف را بمتابعت از شیوه و سنت گذشتگان و با توجه بقواعد و شرائطی که ذکر شد هم جدا و هم متصل بنویسند بخصوص از جدا کردن حرف اضافه «ب» جز در موارد استثنائی و نامهای خاص بپرهیزند. «می» و «همی» نشانه ماضی استمراری را نیز با رعایت شرائطی هم جدا و هم متصل میتوان نوشت. جدا نوشتن آن هم اگر کاری بیهوده و عبث نباشد و موجب اتلاف وقت و برخلاف اقتصاد نگردد، غلط نیست.

(درخشان، ۱۳۶۹:۱۶۳)

کتاب‌های دیگری مانند «ویرایش زبانی» از غلامرضا ارژنگ و «نکته‌های ویرایش» نوشته علی صلح‌جو که در چند سال اخیر در حوزه ویرایش زبان به چاپ رسیده‌اند، هرگز حرف اضافه را به کلمه بعد از آن نچسبانیده‌اند و از نوع نگارششان چنان برمی‌آید که درکل پیوسته‌نویسی را توصیه نمی‌کنند.

فرهنگستان زبان فارسی در مقدمه کتاب «دستور خط فارسی» (۱۳۹۴) با اشاره به تشکیل کمیونی در فرهنگستان زبان فارسی برای تصمیم‌گیری درباره املاهای کلمات فارسی می‌نویسد: «در دهه‌های اخیر بیشترین اختلاف نظر در باب شیوه املاهای کلمات فارسی بر سر موضوع جدانویسی و یا پیوسته‌نویسی کلمات مرکب بوده است. فرهنگستان(....) در این

* آن‌طور که ایشان در پاورقی کتابشان توضیح داده‌اند این قسمت از کتاب ایشان به صورت مقاله در سال ۱۳۶۵ در جریده اطلاعات چاپ شده است.

باب راه میانه را برگزیده و کوشیده است تا فقط مواردی را که جدا نوشتن و یا پیوسته نوشتن آنها الزامی^۷ است تحت قاعده و ضابطه درآورد و شیوه نگارش باقي کلمات مرکب را به ذوق و سلیقه نویسندگان واگذار کند.^۸ این کتاب در ادامه، برای نگارش خط فارسی، رعایت ۷ قاعده را مهم دانسته است. این ۷ قاعده عبارتند از:

- ۱- حفظ چهره خط فارسی
- ۲- حفظ استقلال خط
- ۳- تطابق مکتوب و ملفوظ
- ۴- فراگیر بودن قاعده
- ۵- سهولت نوشتن و خواندن
- ۶- سهولت آموزش قواعد
- ۷- فاصله‌گذاری و مرزبندی کلمات برای حفظ استقلال کلمه و درست خوانی

صادقی و زندی مقدم (۱۳۹۴) براساس قواعد تعیین شده در «دستور خط فارسی» توسط فرهنگستان زبان فارسی، کتاب قطور «فرهنگ املاي خط فارسی» را تدوین کرده‌اند. صادقی و زندی مقدم در مقدمه این کتاب، با اشاره به تعدد قواعد خط فارسی و تردید نویسندگان در شیوه نگارش کلمات دو املاي یا سه املاي انگیزه خود از انتشار فرهنگ املاي خط فارسی را، قاعده‌مند ساختن و ارائه املاي مرجع فرهنگستان زبان فارسی دانسته‌اند. صادقی و زندی مقدم (۱۳۹۴)، واژه «جوانمرد» را به صورت پیوسته و «جوان‌مرگ» را جدا از هم و با نیم‌فاصله نوشته‌اند. از نظر صادقی و زندی مقدم (۱۳۹۴) فاصله‌گذاری بین اجزای کلمات مرکب در چاپ رایانه‌ای بسیار حائز اهمیت است. آن‌ها سه نوع فاصله در نگارش رایانه‌ای در نظر گرفته‌اند: ۱) عدم فاصله، ۲) نیم‌فاصله، و ۳) یک فاصله یا فاصله تمام.

از نظر آن‌ها، عدم فاصله برای نوشتن دو جزء کلمات مرکب مانند باریک‌بین و زبان‌شناس و ...، از نیم‌فاصله برای نوشتن ترکیبات متشکل از مضاف و مضاف‌الیه و موصوف و صفت مانند آب آلوده و آب سیاه و تمام فاصله برای گروه‌های کلماتی مانند ای خدا، این جهان و غیره به کار می‌رود.

با این وجود، در مثال‌هایی که صادقی و زندی مقدم (۱۳۹۴) آورده‌اند، فرقی بین عدم فاصله و نیم‌فاصله مشاهده نمی‌شود. از طرفی، این نوع تقسیم‌بندی و قاعده‌مند کردن با ذکر دو سه مثال مشکلی را حل نمی‌کند. خواننده با خواندن چند مثال محال است بتواند حکم کلی درباره دیگر کلمات مرکب در زبان فارسی استخراج کند که تعدادشان بسیار زیاد است. صلح‌جو (۱۳۹۱) با انتقاد از دوگانگی استاندارد در شیوه نگارش فرهنگ املاي خط فارسی در بحث افعال مرکب، افزودن فاصله جدید (نیم‌فاصله) به نظام فاصله‌گذاری خط فارسی را به خاطر سخت بودن تشخیص آن و حساس نبودن چشم خواننده فارسی باعث مخدوش شدن نگارش فارسی به حساب آورده و آن را مخل دانسته است.

ستایش (۱۳۹۳) با اشاره به ناهمگنی و عدم یکدستی در شیوه نگارش خط فارسی رایج در میان اهل قلم و نویسندگان، آن را باعث ایجاد مشکلات فراوان برای زبان فارسی به ویژه در امر آموزش دانسته است. وی با اشاره به این که «دستور خط فارسی» فرهنگستان زبان فارسی دارای ایراداتی است برای حل معضل نگارش خط فارسی و به ویژه کلمات مرکب در زبان فارسی، چند اصل را پیشنهاد کرده است. به اعتقاد ستایش، در تلفظ واژه‌هایی مانند «جوانمرد، خوشبخت، خوشخو، کتابخانه و ...» مکثی بین صفت و موصوف وجود ندارد و قاعده‌تاً باید به صورت متصل نوشته شوند. طبق این اصل ستایش (۱۳۹۳)، واژه «جوانمرد» هم به خاطر نداشتن مکث بین دو عنصر ترکیب شده باید به صورت «جوانمرد» نوشته شود.

در کتاب‌های درسی مدارس ایران مربوط به سال ۱۳۹۶ واژه‌هایی مانند «سپاسگزار»، «خونگرم» و «خوشحال» که به طور سنتی پیوسته نوشته می‌شدند، بیشتر به صورت جدا و با نیم‌فاصله نوشته شده‌اند.

^۷ «دستور خط فارسی» دقیقاً مشخص نکرده است که الزام به جدا یا پیوسته‌نویسی از کجا ناشی می‌شود.

^۸ فرهنگستان، ص ۵

(۱) خدایا! از آموزگار خوب خود، سیاس گزاریم که به ما خواندن، نوشتن و درست فکر کردن را یاد می دهد.

۹

(۲) آن خسرو مهربان و خون گرم با سردی و بی مهری بسیار نگاهم کرد.^{۱۰}

(۳) با خوش حالی و امید دوباره سرش را روی زانوی سنگ گذاشت و چشم هایش را بست.^{۱۱}

(۴) ببین چه قدر قشنگ است.^{۱۲}

اما در کتاب های درسی هر چند کم گاهی همان کلمات مرکب به صورت پیوسته نوشته شده اند.

(۵) باید از خورشید سپاسگزار باشید.^{۱۳}

(۶) زاغ بورها از خوشحالی مثل گردبادی، از زمین بلند شدند.^{۱۴}

(۷) این تنگ چقدر شبیه خانه ی من است.^{۱۵}

با این وجود، در کتاب «زبان فارسی (۳)» سال سوم آموزش متوسطه، درباره املا ی واژه های مرکب آمده است: «کلماتی که املا ی آنها در متون گذشته و امروز به دو شکل رواج داشته است، به هر دو شکل صحیح هستند و ترجیح یکی از آنها به معنی غلط بودن دیگری نیست. البته در آموزش رسمی به منظور هماهنگی و وحدت رویه، یکی از دو شکل املا که آموزشی تر است، ترجیح داده می شود. هر کلمه در زنجیره خط حریمی دارد که به آن «فاصله» می گوئیم. کلمات با رعایت این فاصله، استقلال خود را حفظ می کنند. بعضی از حروف یک کلمه نیز (با توجه به منفصل بودنشان) از هم فاصله دارند لیکن این فاصله کمتر است و در اصطلاح به آن «نیم فاصله» می گوئیم. نشانه املا یی «ترکیب» در کلمات مشتق و مرکب فقط «اتصال» دو حرف نیست (مثل همکار، بهداشت)؛ نیم فاصله هم نشان دیگر ترکیب است (مثل هم منزل، خوش حال).^{۱۶}

در شبکه های اجتماعی مانند فیسبوک، تلگرام و اینستاگرام که فارسی زبانان زیادی فعالیت می کنند، قواعد خاصی بر نگارش خط فارسی حاکم نیست. هم پیوسته نویسی وجود دارد هم جدانویسی. تجربه نگارنده این مقاله این بوده است که در شبکه های اجتماعی با این که عده ای غالباً اهل قلم قواعد جدانویسی و یا نیم فاصله را رعایت می کنند، کفه ترازو به سمت پیوسته نویسی سنگینی می کند. همچنین در حالت جدانویسی، نیم فاصله کمتر رعایت می شود. بسیاری از نویسندگان، نه تنها واژه های مرکب را پیوسته می نویسند، بلکه پسوندها و پیشوندها، و حتی حروف اضافه را به واژه های بعد از آن متصل می کنند. علت این امر را می توان در دو دلیل خلاصه کرد. یکی محدودیت نرم افزاری در نوشتن نیم فاصله با گوشی ها و تبلت های موجود و همچنین زمانبر بودن نیم فاصله گذاری در رایانه و تبلت.^{۱۷} دیگری این که بسیاری از نویسندگان غیر حرفه ای هنوز از قواعد تازه نگارش که در بین غالب نویسندگان، ناشران و ویراستاران رواج یافته آگاهی ندارند. البته این نکته را هم نمی توان از نظر دور داشت که نوشتار فارسی در شبکه های اجتماعی به فرم گویش نزدیکتر است و همین امر باعث می شود بعضی از وندها مانند «هم» که با حذف «ه» تبدیل به «م» می شود، خود به تنهایی نیاید و لاجرم به واژه قبل از خود بچسبد.

^۹ فارسی سال اول ابتدایی، ص ۱۱۵.

^{۱۰} فارسی پایه دهم، ص ۲۵

^{۱۱} فارسی سال هشتم، ص ۲۴

^{۱۲} فارسی سال سوم ابتدایی، ص ۲۷.

^{۱۳} فارسی سال پنجم ابتدایی، ص ۲۲.

^{۱۴} فارسی سال پنجم ابتدایی، ص ۶۷.

^{۱۵} فارسی سال سوم ابتدایی، ص ۲۷.

^{۱۶} فارسی سال سوم نظری، ص ۳۸

^{۱۷} برای نیم فاصله گذاری در «ورد» (word) معمولاً از دو کلید Ctrl و - استفاده می شود که طبیعتاً به طولانی شدن زمان نوشتن می انجامد. به علاوه در اکثر صفحه کلید فارسی تبلت های موجود چنین امکانی فراهم نیست.

۳) تنوين «اَ» يا «نون»

تنوين همان نون ساكني است كه در تلفظ به آخر كلمه اضافه مي‌شود ولي در نگارش سنتي و وام گرفته شده از عربي با «ن» نوشته نمي‌شود، و نشانهٔ آن شكل حركت «ـِ» است كه روي حرف آخر كلمه سوار مي‌شود. علت نوشتن تنوين در عربي، پرهيز از تغيير دادن شكل كلمه در حالت‌هاي نحوي متفاوت بوده است. در زبان فارسي تنها شكل «اَ» وجود دارد و به صورت «ـَن» خوانده مي‌شود. با اين كه تنوين خاصّ زبان عربيست و به همان شكل وارد زبان فارسي شده است، اما كلمات غير عربي زيادي مانند «گاهاً، تلفناً، خواهشاً...» نيز در فارسي ساخته شده‌اند كه تنوين دار شده و نقش قيدي دارند. در حال حاضر، نگارش واژه‌هاي تنوين دار در نوشتار و مقالات علمي ادبي، رسانه‌هاي اينترنتي، مطبوعات چاپي و كتاب‌هاي درسي به صورت تنوين دار (اَ/ا) است.

از نظر فرهنگستان زبان فارسي «آوردن تنوين (درصورتى كه تلفظ شود) در نوشته‌هاي رسمي و نيز در متون آموزشي الزامي است»^{۱۸}. اما عده‌اي از نويسندگان به استفاده از «ن» به جاي تنوين گرايش دارند و به عبارتي خود را به اصل تطابق صورت مكتوب و ملفوظ پاي بند مي‌دانند. به طور مثال، نويسندهٔ وبلاگ «چپريات» كه واژه‌هاي تنوين دار را با «ن» مي‌نويسد، اعتقاد دارد «با آن كه اين «اَ» قرن‌ها در خط فارسي ريشه دارد، حذفش (مثل حذف خيلي از سنن ديگر)، و تبديلش به «ن»، به سادگي فارسي‌نويسي كمك مي‌كند و يك علامت عجيب و غريب و نامتناسب با حروف فارسي را از خط ما مي‌زدايد. پس چرا چنين نشود؟»^{۱۹}

نيكيوخت (۱۳۸۶:۶۲) اصاصاً تنوين را خاصّ زبان عربي مي‌داند و معتقد است كه «نمي‌توان به قياس زبان عربي، به كلمات غير عربي اعم از فارسي، تركي، مغولي و لاتين تنوين داد؛ در غير اين صورت كلمه غيرعربي تنوين دار (مُنُون) غلط محسوب مي‌شود.»

داريوش آشوري، نويسنده و زبانشناس، در مقاله‌اي کوتاه با عنوان «داستان تنوين» (۱۳۹۳) در وبگاه «پارسي انجمن» با اشاره به اين كه نوشتن تنوين با «ن» را اولين بار صادق هدايت در داستان و غ و غ ساهاپ «از سر شوخي و بازی شروع كرد» و ديگران به تقليد آن را جدّي گرفته در نوشته‌هاي خود به كار بردند، مخالف استفاده از «ن» به جاي «اَ» است. وي معتقد است كه «نوشتن «ن» به جاي تنوين «مي‌شود شبیه هر [-ن] - پاياني ديگر در خط و زبان فارسي».

از نظر آشوري «راه حلّ درست مسأله نه تغيير شكل نگارشي اين تكواژ وابسته‌ي قيدساز از [-اَ] عربي به [-ن] فارسي، بلكه بازگشت به ساختار درست و سالم ساختمان قيد در زبان فارسي ست» و آن همانا استفاده از قيدهاي فارسي به جاي قيدهاي وام گرفته شده از عربي هستند كه داراي تنوين هستند.^{۲۰}

غلط دانستن كلمات تنوين دار مشكلي را از خطّ فارسي حلّ نمي‌كند. همچنين به نظر نمي‌رسد توصيه به عدم استفاده از كلمات تنوين دار دست كم در حال حاضر مورد اقبال نويسندگان زبان فارسي واقع شده باشد. چرا كه تعداد كلماتي كه با تنوين قيد شده‌اند و در فارسي امروز کاربرد دارند بسيار زياد است و توصيه به پرهيز از آن كلمات واقع گرايانه به نظر نمي‌رسد. استفاده كنندگان از «ن» در واژه‌هاي تنوين دار هرچند كمند اما قابل چشم پوشي نيستند.

۴) نوشتن كسره اضافه با «ي» در كلمات مختوم به «ه/ه» غيرملفوظ يا همان همزه

يكي ديگر از تغييراتي كه در چند سال اخير در حوزه نگارش خط فارسي صورت گرفته، نوشتن كسره اضافه با «ي» در كلمات مختوم به «ه/ه» غيرملفوظ يا همان همزه است كه به طور سنتي با «ة/ة» نوشته مي‌شد يا اصلاً نوشته نمي‌شد. مانند «خانهٔ زيبا، خانه‌ي زيبا، خانه زيبا».

با اين كه فرهنگستان تصويب كرده است كه «براي كلمات مختوم به هاي غيرملفوظ، در حالت مضاعف، از علامت «ء» استفاده ميشود.^{۲۱} با اين حال، در حال حاضر سه نوع گرايش در نوشتن نشانهٔ اضافه در كلمات مختوم به «ه/ه» در املاي

^{۱۸} دستور خطّ فارسي (۱۳۹۴:۳۷)

^{۱۹} <http://hadych.persianblog.ir/post/19/>

^{۲۰} <http://parsianjoman.org/?p=1940>

^{۲۱} فرهنگستان، ص ۲۸

فارسی مشاهده می‌شود. یک گرایش که اخیراً گسترش زیادی پیدا کرده است نوشتن آن با یای میانجی «ی» است. طرفداران استفاده از «ی» به جای «ء» اعتقاد دارند که «یای میانجی همزه نیست و از نظر آواشناسی نیز صدای آنها باهم فرق دارد»^{۲۲}. گرایش دیگر نگارش آن به صورت همزه «ه/ة» و گرایش سوم عدم نوشتن نشانه اضافه است. در بین نویسندگان کتاب‌های ویرایش و درست‌نویسی در فارسی، ارژنگ (۱۳۸۹) آن را با «ی»، نیکویخت (۱۳۸۶) به صورت «ه/ه» و صلح‌جو (۱۳۹۵) و درخشان (۱۳۹۳) آن را به صورت «ه/ة» نوشته‌اند.

نگارنده مقاله حاضر با بررسی کتاب‌های درسی سال ۱۳۹۶ شمسی، به این نتیجه رسید که اگرچه در نگارش کسره اضافه در کلمات مختوم به «ه/ه» تعداد اندکی نگارش با همزه وجود دارد، اما عموماً نگارش با یای میانجی صورت گرفته است.^{۲۳}

مثال‌هایی با «ی» میانجی:

(۸) نوروز در خانه‌ی ما^{۲۴}

(۹) رشته‌ی ورزشی مورد علاقه‌ی خود را انتخاب کنید.^{۲۵}

(۱۰) عالم تماشاخانه‌ی شگفتی‌های آفرینش است.^{۲۶}

مثال‌هایی با «همزه»:

(۱۱) جوجه کوچک پرستو گفت...^{۲۷}

(۱۲) خداوند بخشنده دستگیر^{۲۸}

در مطبوعات به خصوص روزنامه‌ها، نگارش بدون همزه و «ی» ملفوظ بیشتر رواج دارد. نگارنده این مقاله با بررسی سه مجله مهرنامه (۴۳)، سرزمین من (۹۴) و ایران فردا (۱۶) به این نتیجه رسید که در هر سه مجله غیر از چند مورد که از همزه استفاده شده بود نگارش بدون همزه و «ی» عمومیت دارد. هیچ یک از مجله‌های مذکور از علامت «ی» استفاده نکرده بودند. با نگاهی به روزنامه‌های رسمی که در ایران چاپ می‌شوند، می‌توان دریافت که در روزنامه‌ها عموماً علائم و نشانه‌های نگارشی مانند تنوین، تشدید و همزه را که بر روی حروف نوشته می‌شوند، کمتر استفاده می‌کنند که دلیل آن را می‌توان کمبود وقت در نگارش، ویرایش و آماده کردن مطالب روزنامه در مدت زمان کم و صرفه‌جویی در وقت و انرژی دانست.

ناهماهنگی و دگرگونه‌نویسی در کلمات همزه‌دار دیگر مانند «مسأله»، «سؤال»، «رئیس»، «مسئولیت» و کلماتی که مانند روشنائی که به «ئی» ختم می‌شوند وجود دارد که شکل متفاوت آن‌ها به صورت‌های «مسئله»، «سؤال»، «رییس»، «مسئولیت» و «یی» مثل روشنائی هم معمول است. به عنوان نمونه، دو روزنامه رسمی کشور که در یک روز منتشر شده‌اند، در تیتیر خود یکی «رئیس» و دیگری «رییس» نوشته‌اند.

(۱۳) مقام معظم رهبری در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری^{۲۹}

(۱۴) رهبر معظم انقلاب در دیدار رییس و اعضای مجلس خبرگان رهبری^{۳۰}

^{۲۲} ستایش (۱۳۸۹:۲۰۲)

^{۲۳} به نوشته ستایش (۱۳۸۹:۲۰۴) رسم الخط مذکور از سال ۱۳۷۷ به کتاب‌های درسی راه یافته است و علی‌الظاهر علتش این بوده که دانش آموزان سالهای نخستین دوره ابتدایی در نوشتن ترکیباتی مانند «نامه من» با مشکل روبرو می‌شده‌اند.

^{۲۴} فارسی سال اول ابتدایی، ص ۲۳

^{۲۵} فارسی سال سوم ابتدایی، ص ۲۱

^{۲۶} فارسی سال پنجم ابتدایی، ص ۱۲

^{۲۷} فارسی سال هفتم، ص ۱۳

^{۲۸} فارسی سال هشتم، ص ۱۰

^{۲۹} روزنامه شرق (۲۱ اسفند ۱۳۹۵) صفحه ۲.

^{۳۰} روزنامه اعتماد (۲۱ اسفند ۱۳۹۵) صفحه ۲.

واژه‌های دیگری مانند عیسی، موسی، حتّی، ملغی، که از عربی گرفته شده‌اند نیز به صورت‌های عیسا، موسا، حتّا و ملغا نوشته می‌شوند. در جدول زیر تفاوت نگارش برخی از این واژه‌ها در فرهنگ‌های مختلف فارسی آمده است.

جدول ۱. برخی تفاوت‌های نگارشی در فرهنگ‌های یک‌زبانه فارسی

واژگان و اعلام	فرهنگ معین	سخن	القبایی-قیاسی	دهخدا
حتّی (حتا)	حتّی	حتّی (حتا)	حتّی	حتّی
ملغا (ملغی)	ملغی	ملغی (ملغا)	ملغی	ملغی
اعلا (اعلی)	اعلی (اعلا)	اعلا (اعلی)	اعلا (اعلی)	اعلی (اعلا)
رئیس (رئیس)	رئیس	رئیس	رئیس	رئیس
مسئول، مسئول	مسئول	مسئول (مسؤول)	مسئول (مسؤول)	مسئوول (مسئول)
سؤال	سؤال (سوال)	سؤال	سؤال	سؤال
روشنایی	روشنایی (روشنائی)	روشنایی	روشنایی	روشنایی
جرأت	جرئت	جرأت	جرأت	جرأت
جوانمرد	جوانمرد، جوان‌مرد	جوانمرد	جوانمرد	جوان‌مرد

با نگاهی اجمالی به جدول ۱ می‌توان دریافت که حتّی فرهنگ‌های موجود در زبان فارسی نیز در نگارش بعضی از واژه‌ها اختلاف نظر دارند. طوری که به نظر می‌آید که فرهنگ‌ها برای درج واژه از استاندارد واحد تبعیت نکرده‌اند.

۴. جمع‌بندی

به نظر می‌رسد در حال حاضر به طور همزمان سه نوع گرایش عمده یا به عبارت دیگر شیوه برخورد با شیوه املای خط فارسی وجود دارد. این سه نوع گرایش عبارتند از؛

- ۱- گرایش صاحب‌نظران و متخصصان و ویرایشگران زبان فارسی که به جدانویسی، رعایت فاصله بین کلمات مرگب و پرهیز از نوآوری غیرلازم اعتقاد دارند.
- ۲- گرایش روزنامه‌ها، مجلات و نشریات فارسی زبان که تا حدودی به جدانویسی گرایش دارند و به خاطر مقتضیات کار چاپ و نشر کمتر از علائم نگارشی استفاده می‌کنند.
- ۳- گرایش اعضای شبکه‌های اجتماعی مانند تلگرام، فیسبوک، توئیتر، اینستاگرام و غیره که به زبان گفتار نزدیکتر است و همه نوع نگارش در آن می‌توان دید، به پیوسته‌نویسی، سنت‌شکنی و نوآوری متمایل است.

یکی از گرایش‌های تازه در املای زبان فارسی نوشتن کسره اضافه با «ه» است. مانند «ندیدنه تو سخته» به جای «ندیدن تو سخته». به نظر می‌رسد طرفداران چنین گرایشی در شبکه‌های اجتماعی کم نیستند. گرایش‌ها و نوآوری‌های این چنینی اگر هم همه‌گیر نشود و مجال راه یافتن به نوشتار رسمی را نداشته باشد، دست کم می‌تواند باعث چندگونگی در نگارش زبان فارسی باشد. تلاش‌های فرهنگستان زبان فارسی برای سامان دادن به نگارش زبان فارسی و استاندارد کردن قواعد و اصول نگارش زبان فارسی چندان موفق نبوده است. با توجه به مباحثی که مطرح شد، می‌توان نتیجه گرفت که وضعیت قواعد نگارشی زبان فارسی امروز در حالتی از نابسامانی و چندگونگیست و احتمالاً در دوره گذار از عدم قطعیت و رسیدن به اصول نگارشی واحد است.

آنچه روشن است این است که نوآوری و آزمایش ساحت‌های جدید می‌تواند نتایج بهتری هم در پی داشته باشد. پس لزوماً نوآوری در خط فارسی بد نیست. کما اینکه همین خط فارسی معاصر حاصل نوآوری‌ها در طول زمان بوده که به شکل حاضر درآمده است. اما نباید از نظر دور داشت که با توجه به رشد سریع منابع دنیای دیجیتال شبکه اینترنت و نیاز به بحث و تحقیق روی زبان فارسی و همچنین اهمیت یکدستی و یکنواختی دستور خط در آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان، استاندارد کردن املای خط فارسی و تبعیت از یک نوع نگارش بیش از پیش ضروری به نظر می‌رسد. همچنین، دستیابی به استاندارد واحد نگارشی در خط فارسی می‌تواند معیار معتبری برای تهیه و تدوین مواد آموزشی باشد.

فهرست منابع

- آدمیت، فریدون
(۱۳۴۹)، *اندیشه‌های میرزا فتحعلی آخوندزاده*، انتشارات خوارزمی.
- ارژنگ، غلامرضا
(۱۳۸۹)، *ویرایش زبانی (چاپ سوم)*، نشر قطره.
- استادی، کاظم
(۱۳۹۱)، «تاریخچه اندیشه تغییر خط در ایران»، آئین پژوهش، سال بیست و سوم، شماره دوم، ص ۲۲-۳۸.
- افشاریکشلو، میرزارضاخان
(۱۲۹۹ق)، *الفبای بهروزی*. چاپ استانبول.
- انوری، حسن
(۱۳۸۳)، *فرهنگ روز سخن*، انشارات سخن.
- درخشان، مهدی
(۱۳۶۹)، *درباره زبان فارسی املاء-انشاء-ترجمه و... برای دانشجویان و دانش پژوهان*، مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.
- سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی
(۱۳۹۶)، *فارسی اول دبستان*، شرکت افست.
- (۱۳۹۶)، *فارسی سوم دبستان*، شرکت افست.
- (۱۳۹۶)، *فارسی پنجم دبستان*، شرکت افست.
- (۱۳۹۶)، *فارسی پایه هفتم دوره اول متوسطه*، شرکت افست.
- (۱۳۹۶)، *فارسی پایه هشتم دوره اول متوسطه*، شرکت افست.
- (۱۳۹۶)، *فارسی پایه نهم دوره اول متوسطه*، شرکت افست.
- (۱۳۹۶)، *فارسی پایه دهم دوره دوم متوسطه*، شرکت افست.

صادقی، علی اشرف، زندی مقدم، زهرا

(۱۳۹۴)، فرهنگ / ملایی خط فارسی (چاپ هفتم)، فرهنگستان زبان و ادب فارسی (نشر آثار).

صدری افشار، غلامحسین و دیگران

(۱۳۸۸)، فرهنگنامه فارسی واژگان و اعلام، فرهنگ معاصر.

صلح جو، علی

(۱۳۹۱)، نکته های ویرایش (چاپ چهارم)، نشر مرکز.

فرهنگستان زبان و ادب فارسی

(۱۳۹۴)، دستور خط فارسی (چاپ سیزدهم)، نشر آثار.

گرانفر، ابراهیم

(۱۳۳۶)، لزوم قطعی تغییر خط. تهران

مشیری، مهشید

(۱۳۷۱)، فرهنگ زبان فارسی الفبایی قیاسی، انتشارات سروش، تهران.

معین، محمد

(۱۳۷۱)، فرهنگ فارسی، انتشارات امیرکبیر.

نیکویخت، ناصر

(۱۳۸۶)، مبانی درستی نویسی زبان فارسی معیار (چاپ پنجم)، نشر چشمه.

(منابع اینترنتی)

<http://parsianjoman.org/?p=1940> (وبگاه پارسی انجمن، تاریخ مراجعه؛ ژانویه ۲۰۱۸)

<http://hadyeh.persianblog.ir/post/19/> (وبگاه چیریات، تاریخ مراجعه؛ ژانویه ۲۰۱۸)

<http://www.pishkhaan.net/pdfviewer.php?paper=Shargh&date=13951221> (آرشیو روزنامه شرق،

۲۱ اسفند ۱۳۹۵)

<http://www.pishkhaan.net/pdfviewer.php?paper=Etemaad&date=13951221> (آرشیو روزنامه اعتماد،

۲۱ اسفند ۱۳۹۵)